

راه کارهای گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در نهادهای آموزشی و مراکز علمی بویژه دانشگاه ها

زهرة سعادت‌مند^۱ سحر فائقی^۲

چکیده

در مقدمه این پژوهش به بحث فشرده ای درباره اهمیت این فریضه ی بزرگ الهی در تحقق و عینیت بخشیدن به ارزش های الهی در جوامع بشری و مقابله ی کارآمد با آسیب های اجتماعی، آثار اصلاح گرایانه ی این مهم در عرصه ی زندگی فردی و اجتماعی برای تحقق اخلاق فاضله ی الهی در جامعه و این که گسترش و تعمیق این فریضه ی الهی، در حقیقت نیازمند یک عزم ملی و همگانی است، اشاره گردیده و سپس راه کارهای گسترش این فرهنگ الهی از طریق نهادهای فرهنگی، اجتماعی، آموزشی و مراکز علمی بویژه نقش دانشگاه ها در این فریضه ارایه شده است که عبارتند از: اعتلای سطح بینش اجتماعی، افزایش قدرت وجدان اجتماعی، قدرت جامعه و دولت اسلامی، ایجاد بسترهای اجتماعی مناسب برای الگوپذیری نسل جوان، رعایت موازین شرعی و اخلاقی در امر و نهی، استفاده ی صحیح از ابزارها و کیفیت بخشی نقش رسانه های تبلیغی، شیوه شناسی و روش تبلیغی مؤثر، اصلاح ساختارها و راه کارهایی ایجابی و سلبی (بازدارنده). در بخش پایانی این پژوهش، انجام برخی طرحهای پژوهشی و کاربردی در سه بخش عوامل اثرگذار، تحلیل محتوایی مؤلفه های مهم و مجاری اثرگذار، پیشنهاد گردیده است.

مقدمه:

اسلام کاربرد علم و منطق را تشویق می نماید. تحصیل علم برای هر زن و مرد مسلمان واجب است. در اسلام علم و فن آوری باید برای اهداف اخلاقی بکار رود و در خدمت نیازهای قانونی بشر باشد. بعلاوه هر دو اینها بعنوان راه هایی برای فهم و دیدن قدرت و جلال خداوند در نظر گرفته می شوند. مراجع زیادی در قرآن و حدیث درباره اهمیتی که اسلام برای تعقیب دانش و فهم طبیعت و جهان قائل است، وجود دارد. اسلام همچنین مشوق روش علمی تحقیق است در عربی دانش و علم هم معنی هستند. دنیای کنونی با سرعت سرسام آوری، مرزهای دانش را یکی پس از دیگری در می نوردد تا از نتایج آن در جهت رفاه و آسایش جسم و روح و زندگی سالم بهره مند گردد. در این میان، یک جانبه بودن دستاوردهای علمی و دوری از تعلیمات پیامبران در زمینه اخلاق و معنویت، موجب شده تا با وجود همه این پیشرفت های سریع، آسایش و سلامت بشریت در زندگی ماشینی، دستخوش تهدید جدی قرار گیرد و بیماری های جسمی و روحی ویرانگر و پر تلفاتی به ارمغان بیاورد، تنها راه نجات از بحران هایی که سلامت جوامع را به خطر افکنده است، بازگشت به تعلیمات پیامبران و ادیان، به خصوص دین

^۱ - استادیار دانشکده علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان

^۲ - کارشناس ارشد رشته مدیریت امور فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان

اسلام است (ولایتی، 1385). اسلام به عنوان آخرین و کامل ترین حلقه از حلقه های تکامل ادیان، توجه خاصی به سالم سازی محیط اجتماعی از جهت پیشگیری و نظارت عمومی، بر عملکرد مسلمانان در جامعه یا اصل "امر به معروف" را تأکید کرده و از جهت درمان و برای پاک سازی جامعه از فساد و گناه "نهی از منکر" را توصیه کرده است و در مجموع، فرآن و سیره نبوی، اصل نظارت و مراقبت جمعی یا "امر به معروف و نهی از منکر" را با ساز و کار خاصی، به عنوان فرضیه ای بزرگ و زیربنایی، که قوام و برپایی سایر واجبات به واسطه این اصل تحقق می یابد، معرفی کرده است (ابویی مهریزی، 1386). ملت ایران، جامعه ای جوان است و بخش عمده ای از جوانان در دانشگاه به سر می برند، در این جا ضروری است که این فریضه الهی در این بخش از جامعه به ظرافت و دقت تمام مورد توجه قرار گیرد، زیرا این گروه آینده ساز و قشر فعال جامعه را تشکیل می دهد و سعادت جامعه در گرو عملکرد آنان است.

روابط انسانی و سعادت جامعه:

انسان از قدیمی ترین روزگار حیات خویش، ملت واحدی بوده است و تنظیم روابط انسانی براساس وحدت اجتماعی، همواره از آرمانهای مقدس او می باشد. در جوامع بشری، رشد و اجتماعی بودن، تکامل تدریجی داشته است (طباطبایی، ترجمه تفسیرالمیزان، جلد 4، ص 156)، بنابراین فلسفه ی ارسال پیامبران الهی برای این است که با اختلافات، تعارضات، انحرافات و آسیب هایی که اجتماع بشری را تهدید می کند، برخورد شود تا همواره جامعه ی انسانی در مسیر الهی خویش هدایت گردد. (همان، ص 159) آن چه مهم به نظر می آید آن است که در یک جامعه ی الهی، کیفیت ارتباط سالم و حیات بخش و تضمین کننده ی سعادت جامعه باید براساس آموزه های الهی تبیین و تحقق یابد. بر این اساس برای ضمانت اجرای احکام اجتماعی در اسلام، دو راه کار مهم در نظر گرفته شده است: «یکی وجود سازمان حکومتی اسلام که موظف به حفظ شعایر عمومی دین و حدود آنهاست و دیگری انجام فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر، که بر تمام مسلمین واجب است.» (نوریورتال، نت، 1337) جوامع بشری در طول تاریخ خود با مشکلات، انحرافات و آسیب های زیادی روبرو بوده اند، بنابراین راه کارهای اسلامی برای معالجه ی این انحرافات و نابسامانیها براساس آموزه های قرآن کریم عبارتند از: 1. گسترش تعلیم و تربیت دینی و تعمیم تبلیغات مذهبی 2. وجود روحیه ی گذشت و ارفاق در محیط تربیت بدنی و انتظار یکسان از مردم نداشتن 3. تعمیق و گسترش عنصر بصیرت و بینایی (قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي) 4 (سوره ی یوسف، آیه ی 108) در اندیشه ی اسلامی ارتباط مستمر بین آحاد جامعه با رهبری که براساس تقوا خواهد بود، می تواند در نهایت جامعه را به سمت فلاح و رستگاری و سعادت رهنمون گردد و اشکال عمده ی جوامع اسلامی چه در عصر امامت و چه در عصر غیبت امام زمان (علیه السلام) این بود که این ارتباط مستمر قطع گردیده است. لذا در چنین شرایطی است که امام (علیه السلام) به عنوان یک مصلح حقیقی باید جامعه را بر مسیر اصلی سعادت خویش برگرداند. آن چنان که امام صادق (علیه السلام) در ذیل آیه ی 200 سوره ی آل عمران می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» در مورد کلمه ی «رابطوا» می فرمایند: «در مصیبت ها صبر کنید و در فتنه ها پایدار باشید و با پیشوایان خود رابطه برقرار سازید.» 5 در یک دیدگاه کلی، قابل

توجه است که همه ی پیامبران الهی مکلف به تبلیغ دین بوده اند و تنها بعضی از آنها مکلف به تشریح و قانون گذاری بوده اند. لذا فریضه ی مهم امر به معروف و نهی از منکر در اسلام همان حکم عملی و تشریحی مُبَلَّغ است و بنابراین وظیفه ای است مضاعف بر عنصر تبلیغ. (اکبری زادگان، 1382)

امر به معروف و نهی از منکر:

قرآن کریم در بیان صفات ممتاز مؤمنان می فرماید: "وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ" ۳ مردان و زنان با ایمان ولی (و یار و یاور) یکدیگرند، امر به معروف و نهی از منکر می کنند، نماز را برپا می دارند و زکات را می پردازند و خدا و رسولش را اطاعت می کنند. به موجب این آیه، افراد مؤمن به سرنوشت یکدیگر علاقمند بوده و به منزله یک پیکر می باشند. پیوند سرنوشت ها موجب می شود که تخلف و انحراف یک فرد، در کل جامعه تأثیر بگذارد؛ چنان که یک بیماری واگیر در صورتی که معالجه نگردد، از فرد به جامعه سرایت نموده و سلامت آن را به خطر می اندازد. امر به معروف و نهی از منکر همچون خون در پیکره دین جریان دارد و ضامن حیات اسلام است. خیزش و قیام مصلحان در جامعه اسلامی نیز، بازتابی از عمل به این فریضه می باشد و اگر مصلحان بزرگی همچون امام حسین - علیه السلام - نمی بودند، ارزش های انسانی و الهی از بین رفته و اسلام قرن ها پیش توسط تبهکاران دفن شده بود. هدف عمده و اساسی در امر به معروف و نهی از منکر محقق شدن معروف و زدوده شدن منکر است. برای نیل به این هدف به نظر می رسد که باید به دنبال بهترین و مؤثرترین راهکارها و شیوه های عملی بود (کورانی، 1371).

آثار اصلاح گرانه ی امر به معروف و نهی از منکر:

این فریضه ی الهی به عنوان مهمترین و ارزنده ترین پدیده ی اجتماعی آثار و برکات اجتماعی و فردی بسیاری دارد که به برخی از آنها اشاره می کنیم: 1. اجرای احکام و فرایض الهی (... بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ...) 2- تحقق عدالت اجتماعی (... مَعَ رَدِّ الْمَظَالِمِ وَ مُخَالَفَةِ الظَّالِمِ ...) 3- نوسازی جامعه (... بِهَا تُعَمَّرُ الْأَرْضُ) به وسیله ی امر به معروف و نهی از منکر سرزمین آباد می گردد. 4- تثبیت حکومت اسلامی (... بِهَا... يَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ...) به وسیله ی امر به معروف و نهی از منکر حکومت الهی مستقیم و تثبیت می شود 5- تحکیم امنیت اجتماعی (... بِهَا... تَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ... وَ يَنْتَصِفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ...) راهها امن می گردد و از دشمنان انتقام گرفته می شود 6- نزول خیر و برکت (پیامبر اکرم (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ): لَا تُزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ؛ امت من تا زمانی که امر به معروف و نهی از منکر می کنند در خیر و برکت هستند. 7. شکست جبهه ی نفاق (حضرت علی (علیه السلام): مَنْ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ أَرْغَمَ أُتُوفَ الْمُنَافِقِينَ؛ کسی که نهی از منکر می کند بینی منافقین را به خاک می مالد...) 8. گسترش راههای کسب حلال (... بِهَا... تَحُلُّ وَ الْمَكَاسِبُ...)؛ به وسیله ی آن کسب حلال می شود) 9. تحقق مصلحت عمومی جامعه و طرد ناهلان (فَرَضَ اللَّهُ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ مَصْلِحَةً لِلْعُلُومِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ رَدْعًا لِلسُّفَهَاءِ) چنان چه امیرالمؤمنین (علیه السلام) را در جای دیگری در وصیت نامه به حسین (علیه السلام) می

فرمایند: لتأمرون بالمعروف و لتنهون عن المنکر او لیستعملن علیکم شرار لکم قیدعوا خیارکم فلا یستجاب لهم یعنی آنانکه اگر شما امر به معروف و نهی از منکر را ترک کردید، دیگران ملکوت را به دست می گیرند و سیاست بازان وارد

می شوند. تحقق اخلاقی الهی در جامعه یکی از آثار و برکات این فریضه ی الهی تحقق و گسترش اخلاق الهی در جامعه ی بشری است. لذا امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمودند: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ لَخُلُقَانٍ مِنَ خُلُقِ اللَّهِ. و نیز همه ی ما مأموریم به این که به اخلاق الهی متخلق گردیم (تخلفوا به اخلاق الله) چنان چه این فریضه ی الهی ترک شود مشکلات بسیاری برای جوامع انسانی پدید می آید. .. فان-الله سبحانه لم یلعن القرن المافی بین ابیدیکم الا لتركهم الامر بالمعروف و النهی عن المنکر فلعن الله سفهاء لركوب المعاصی و الحلماء (الحکماء) لترك التناهی... زیرا خدای سبحان، مردم روزگاران گذشته را از رحمت خود دور نساخت، مگر برای ترک امر به معروف و نهی از منکر، پس خدا بی خردان را برای نافرمانی و خردمندان را برای ترک بازداشتن دیگران از گناه، لعنت کرد... هم چنین حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) آفات مهم ترک این فریضه ی بزرگ الهی را چنین برمی شمارند: موجب سلطه ی بدان می شود (نامه 7/47)، سقوط و انحطاط اجتماعی را به همراه دارد (خطبه 8/129) و باعث نفی هویت و حیات انسانی می گردد (نهج البلاغه: ترجمه دشتی، خطبه 193)

رابطه میان اسلام، علم و تکنولوژی:

اسلام کاربرد علم و منطق را تشویق می نماید. تحصیل علم برای هر زن و مرد مسلمان واجب است. در اسلام علم و فن آوری باید برای اهداف اخلاقی بکار رود و در خدمت نیازهای قانونی بشر باشد. بعلاوه هردو اینها بعنوان راه هایی برای فهم و دیدن قدرت و جلال خداوند در نظر گرفته می شوند. مراجع زیادی در قرآن و حدیث درباره اهمیتی که اسلام برای تعقیب دانش و فهم طبیعت و جهان قائل است، وجود دارد. اسلام همچنین مشوق روش علمی تحقیق است در عربی دانش و علم هم معنی هستند. دنیای کنونی با سرعت سرسام آوری، مرزهای دانش را یکی پس از دیگری در می نوردد تا از نتایج آن در جهت رفاه و آسایش جسم و روح و زندگی سالم بهره مند گردد. در این میان، یک جانبه بودن دستاوردهای علمی و دوری از تعلیمات پیامبران در زمینه اخلاق و معنویت، موجب شده تا با وجود همه این پیشرفت های سریع، آسایش و سلامت بشریت در زندگی ماشینی، دستخوش تهدید جدی قرار گیرد و بیماری های جسمی و روحی ویرانگر و پرتلفاتی به ارمغان بیاورد، تنها راه نجات از بحران هایی که سلامت جوامع را به خطر افکنده است، بازگشت به تعلیمات پیامبران و ادیان، به خصوص دین اسلام است (ولایتی، 1385). اسلام به عنوان آخرین و کامل ترین حلقه از حلقه های تکامل ادیان، توجه خاصی به سالم سازی محیط اجتماعی از جهت پیشگیری، نظارت عمومی، بر عملکرد مسلمانان در جامعه یا اصل "امر به معروف" را تأکید کرده و از جهت درمان و برای پاک سازی جامعه از فساد و گناه "نهی از منکر" را توصیه کرده است و در مجموع، قرآن و سیره نبوی، اصل نظارت و مراقبت جمعی یا "امر به معروف و نهی از منکر" را با ساز و کار خاصی، به عنوان فرضیه ای بزرگ و زیربنایی، که قوام و برپایی سایر واجبات به واسطه این اصل تحقق می یابد، معرفی کرده است (ابویی مهریزی، 1386)

آسیب شناسی امر به معروف و نهی از منکر در جامعه:

پرسشی که زمینه ساز این تحقیق گردیده این است که چگونه اصل امر به معروف و نهی از منکر با وجود جایگاه استثنایی در میان سایر احکام و اصول شرعی هیچ گاه از لحاظ اجرائی، در حد مقبولی مورد توجه نبوده و جهت اجرا با مشکلات مختلفی روبرو شده است و علاوه بر آن هیچ یک از دستورات دینی تا این حد مورد بی توجهی و فراموشی قرار نگرفته است؟

نگارنده را اعتقاد بر این است که باید این پرسش را در سرگذشت تاریخی این اصل و شیوه‌های اجرایی آن در دوره های مختلف اجرا جستجو کرد.

شیوه های اجرای امر به معروف و نهی از منکر در سه دوره متفاوت:

الف) دوره انفرادی ب) دوره سازمانی

الف دوره انفرادی: همچنان که در متون دینی صریحا ذکر شده ایفای وظیفه نهی از منکر بر عهده همه افرادی است که دارای شرایط ویژه آن، از قبیل عالم و مطاع بودن، قادر بودن و... باشند، و شیوه کارهم به صورت گشت زدن و نظارت بر اقشار مختلف و دادن تذکرات لازم به آنها بود.

مشکلات روش انفرادی:

1- عدم تعمیم: بر این اساس از عهده کسانی که فاقد آن شرایط باشند این مهم، مثل هر واجب مشروط دیگر رسماً ساقط است، با این اوصاف، اگر این وظیفه را به روش انفرادی انجام دهیم به دلیل محدودیت واجدان شرایط حقیقی و محدودیت فرصت کافی در افراد واجد شرایط، امکان توسعه و تعمیق این وظیفه میسر نمی گردد و این اصل نخواهد توانست در زوایای مختلف زندگی انسان تأثیر خود را به طور قابل توجهی بر جای گذارد و دیگر انتظار آثار شگرفی که در روایات برای این اصل ذکر گردیده است، انتظاری بی جا و دور از باور خواهد بود.

2- خطر عوام زدگی: اگر مشکل عدم تعمیم در روش انفرادی، تأثیر آن را محدود و ناچیز می کرد، تعمیم آن و به کار گرفتن افراد غیر عالم و ناآگاه در این کار از جهاتی دیگر زیانبخش و دارای تأثیرات نامطلوب خواهد بود و حتی اگر بر خلاف بعضی از فقهای سنی اجتهاد را شرط لازم برای امر به معروف و نهی از منکر ندانیم و صرف نظر از این که اجتهاد مصطلح شرط باشد یا نباشد، آگاهی های دقیق و پیچیده نیاز است، کوچکترین خطا در آن حوزه می تواند این اصل را به تأثیر واژگون و نامطلوب گرفتار سازد که نهی از آن چنان نهی از منکری، شایسته تر است تا توصیه کردن بدان.

3- ناچیز بودن نتیجه عمل: به دلیل نوعی از معنای اجبار و علو که به قول علمای علم بیان در معنای واژه ی نهی و امر نهفته است و از آنجا که امر طلب عادی نیست بلکه طلب عالی از دانی است، وظیفه امر به معروف و نهی از منکر ماهیتی خاص می یابد، ماهیتی که آن را یک وظیفه شفاهی و نظری که از عهده اکثر افراد برآید به یک وظیفه عملی و اجرایی خاص تبدیل می کند که بالاتر از ارشاد، وعظ و دعوت باشد و به منظور خارج کردن دستورات و ارزش های دینی از حد نظریه و سخن و سوق دادن دانش آموزان و دانشجویان به اجرای آنها انجام پذیرد. بدیهی است چنین وظیفه خطیری که از نوع اجرا و حکومت و قضاوت است نیازمند افرادی است که ویژگی های خاصی

که این امور می‌تواند برخوردار باشند، ویژگی‌های چون قدرت و مقبولیت و در مواردی که در میدانی وسیع تر مطرح می‌شود به داشتن عده و عده و تشکیلات سازماندهی و امکاناتی از این دست. بی‌توجهی به این نکته و واگذاری این وظیفه به افرادی که فاقد چنان صلاحیت‌ها و امکاناتی باشند با دید انفرادی به این مهم نگرستن، به جای درمان دردهای جامعه، خروارها پند و نصیحت به ارمغان می‌آورد و از دیر باز گفته‌اند که یک جو درمان بهتر از خروارها پند و نصیحت است. و اگر عمل در کار نیست بهتر است زبان هم بسته باشد و بزرگترین منکر، فردی کردن نهی از منکر است، اگر در جامعه زمینه‌های روانی، اقتصادی، سیاسی، نظامی و... برای اقامه معروف و قلع منکر فراهم نباشد، نه تنها امر به معروف و نهی از منکر کاری از پیش نخواهد برد، بلکه هیچ تعلیم و تربیتی و حتی قرآن کریم هم مؤثر نمی‌افتد.

ب) روش سازمانی:

به خاطر وجود مشکلاتی که در روش انفرادی احساس می‌شود و به دلیل نیازمندی نهی از منکر به عده و عده و علم و مهارت‌های پیچیده، همچنان که از پیش گفتیم، گاه حتی از عهده یک مجتهد هم به تنهایی بر نمی‌آید و نیز وابستگی این وظیفه به مسائل اجتماعی و امکان بروز هرج و مرج در جامعه در صورت عمومیت دادن و مردمی کردن آن و همچنین به سبب ضرورت‌های فراوان دیگری از این دست، لازم است به این فریضه با دید سازمانی نگریسته شود. دایره حاسبه یک سازمان بود که زیر نظر دولت، هماهنگی و اجرای نهی از منکر را عهده دار بود و می‌کوشید تا با امکانات و نظارت قوای دولتی به ایفای همه جانبه این وظیفه خطیر بپردازد، افراد دایره حاسبه، محتسب نام داشتند و از میان افراد ذی نفوذ جامعه و روحانیان و اهل تقوی انتخاب می‌شدند. این دایره بیش از هفتاد مورد متفاوت از موارد زندگی اجتماعی را تحت نظارت خود داشته بود، در حال حاضر در ایران وظایف دایره حاسبه توسط نیروی انتظامی در سطح جامعه انجام می‌پذیرد.

مشکلات روش سازمانی:

این شیوه گرچه به دلیل حمایت فکری، مادی و معنوی دولت از آفات و عوارض روش انفرادی در امان بود به تدریج، خود نیز با مشکلاتی دست به گریبان شد.

1- ظاهر گرایی: بی‌شک وظیفه نهی از منکر، دفع منکرات پنهانی نیست و محتسب به جز در مواردی بسیار مهم مانند هتک ناموس محترم،... در قبال خلوت‌ها، وظیفه‌ای ندارد و یکی از شروط وجوب نهی از منکر، آن است که منکر به صورت آشکار رخ داده باشد. این دیدگاه گرچه به دلایلی چون اهم بودن حکوم تجسس از وجوب نهی از منکر و این که امنیت از اخلاق بالاتر است و در بی‌نظمی و هرج و مرج مفسده‌ای است که از مفسده منکر بزرگتر است، مستند گردیده با وجود این و علی‌رغم استحکام قابل قبول این دلایل، آفتی که می‌تواند ایجاد کند آن است که مخفی کردن جنایات بزرگ و تزیین ظاهری را به عنوان راهی برای استمرار جنایات و فساد به عاملان منکر بیاموزد و از سوی دیگر محتسب را نیز دچار احساسی کاذب کند و بپندارد منکرها از بین رفته و تکالیف به انجام رسیده است در حالی که می‌دانیم تکلیف نهی از منکر به منظور اصلاح جامعه و اقامه قسط و عدل تشریح گردیده است و بر خلاف وظایفی چون تبلیغ و ارشاد و وعظ و دعوت و حتی جهاد، اثر بخشی شرط وجوب آن است.

2- ایجاد مصنوعیت کاذب: هرگاه وظیفه نهی از منکر را به افرادی خاص که در استخدام سازمان مخصوص قرار دارد منحصر سازیم، علاوه بر غیر مسئول جلوه دادن و خلع سلاح ضمنی عموم مردم، این مشکل را نیز پدید می آورد که این گروه مسئول مستقیم ایفای این وظیفه شناخته می شوند و سایر افراد جامعه در تشخیص منکر و معروف و شیوه های کار محتاج کسب اجازه از آن گروه و رایزنی با آنها باشند و از این رهگذر نوعی مصنوعیت کاذب برای اعضای این سازمان ایجاد می کند و آنها را در موضعی قرار می دهد که همیشه نهی از منکر را آنها انجام می دهند و غیر آنها مرتکب منکر نمی شوند و گویی دامن خود آنها از نوع منکرها کاملاً پاک است و هیچ گاه نباید دیگران به نهی آنان مشغول گردند و آنها خوب و زشت و منکر و معروف را بهتر از هر فرد دیگری می شناسند.

3- کم رنگ شدن بعد مردمی: تعمیم دادن این وظیفه به آحاد مردم چیزی نیست جز دامن زدن به مشکلاتی که در ذیل شیوه انفرادی گفتیم و نادیده انگاشتن پیچیدگی ها و ظرافت هایی که ضرورت تشکیل سازمان حسب را پدید آورده بود. از سوی دیگر عدم تعمیم آن نیز با وجوب عینی این وظیفه منافات دارد، مضاف بر این که با تصدی یک گروه، نیاز آحاد مردم به نهی از منکر مرتفع نمی گردد و پیوسته همه افراد ملت محتاج تذکر و امر و نهی خواهند بود.

4- غفلت از بعد بین المللی: یکی از ابعاد نهی از منکر بعد برون مرزی آن است و هیچ دلیلی، وظیفه نهی از منکر را به مرزهای جغرافیایی محدود نمی کند. اگر به وظیفه نهی از منکر به عنوان یک وظیفه از وظایف حکومت بنگریم در اجرای بعد برون مرزی آن پیشرفتی حاصل نخواهیم کرد زیرا غالب موارد اجرای بعد برون مرزی و مبارزه با منکرات خارجی همچون اعدام سلمان رشدی با مسلمات حقوق بین المللی و مصالح سیاسی در تضاد قرار می گیرد. (حسینی و همکاران، 1384)

راهکارهای گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در جامعه:

1. اعتلای سطح بینش اجتماعی:

آگاهی بخشی و بالا بردن سطح معرفت عمومی جامعه بویژه قشر دانشگاهی درخصوص اهمیت و اجرای این فریضه الهی، یکی از عوامل مؤثر در تحقق این دستور الهی و از جایگاه والایی برخوردار است. چنانچه خداوند اجرای امر به معروف و نهی از منکر را از صفات مردان و زنان مؤمن و نیز موجب نزول رحمت خداوند و عین اطاعت حق می داند. (سوره ی توبه، آیه ی 71) و نیز می فرماید: ... مردم باید امر به معروف و نهی از منکر کنند... و آمرین به معروف و ناهیان از منکر سعادت مند و رستگارند. (سوره ی آل عمران، آیه ی 104) توجه به نیازهای روانی انسان و نیازسنجی جامعه می تواند عامل مهمی در جهت، افزایش آگاهی های اجتماعی باشد. جامعه بشری با بهره گیری از حس جستجوگری انسان، تمایل به خوبی ها و نیکی ها و فضایل و مسایل اخلاقی، عفت، راستی و صداقت و حس خداجویی به عنوان نیازی فطری انسان و در نهایت با تحکیم ارتباط مؤثر با خداوند، می تواند به سعادت دنیوی و اخروی دست یابد.

2. افزایش قدرت وجدان اجتماعی، قدرت جامعه و دولت اسلامی:

اسلام دارای نظام و قوانین خاصی است تا درستی راه جامعه و مسیر رسیدن به اهداف والای آن را تضمین نماید. اولاً نیروی بازدارنده درون انسان یعنی تقوای الهی می تواند نخستین ضمانت اجرایی باشد... وجدان دینی یا عامل بازدارنده درونی، همواره مراقب انسان است و او را و او را می دارد تا اسلام را جامه ی عمل بپوشاند... ثانیاً قدرت حکومت عادل در جامعه اسلامی دومین ضمانت است زیرا حکومت اسلامی حفظ امنیت داخلی و خارجی را جزو وظایف اساسی خود می داند. ثالثاً نیروی امنیت اجتماعی، ضمانت دیگری است که فریضه ی امر به معروف و نهی از منکر از آن ناشی می شود و نقش مهمی در اعتلای معنوی جامعه دارد (کورانی، 1371)

3. ایجاد بسترهای اجتماعی مناسب برای الگوپذیری نسل جوان:

ارایه الگو و مسأله نقش پذیری از آنها یکی از مسایل مهم در تربیت انسان است چنان چه قرآن کریم پیامبر اسلام را به عنوان الگویی خوب برای سعادت جامعه معرفی می نماید (دادسرای مبارزه با مواد مخدر و منکرات، 1376). معرفی الگوهای خوب و شایسته به جوانان، اثبات پوچی الگوهای نامناسب در حوزه اندیشه و رفتار اجتماعی، طرح الگوهای زنده در هدایت نسل جوان و ایجاد روحیه ی احساس مسؤولیت و توجه به معیارهای اخلاقی و معنوی جامعه می تواند نقش ارزنده ای در هدایت جامعه به سوی آرمانهای مطلوب انسانی باشد. به اعتراف روان شناسان تربیتی ویژگی نقش پذیری جوان از جمله امتیازاتی است که می تواند خیلی زود او را تحت تأثیر قرار دهد این حسّ والای تربیتی را امتناع نماید (نهج البلاغه، نامه 31) در متون و روایات اسلامی شواهد بسیاری بر پذیرش حقایق از سوی جوانان و اشتیاق و آمادگی آنان برای قبول ارزشهای الهی وجود دارد که به برخی از آنها اشاره می شود: امام علی (علیه السلام) فرمودند: *وَإِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِيثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ*. قلب جوان مانند زمین بکر است، هر بذری که در آن بکاری، قبولش می کند. امام صادق (علیه السلام) فرمودند: *عَلَيْكَ بِالْأَحْدَاثِ أَسْرَعُ إِلَى خَيْرٍ بِرِ تُو بَادَ كَهْ بِه سَوِي جَوَانِهَا بِرَوِي زِيْرَا أَنِهَا حَقَائِقُ رَا زُوْدَ مِي پَذِيْرِنْدَ (رُوْضَه ي كَافِي، صفحه 93)*

4. رعایت موازن شرعی و اخلاقی در امر و نهی:

امام راحل در این خصوص می فرمایند: باید ایران یک مملکت اسلامی و همه چیزش اسلامی باشد، و روی موازن شرعی باید امر به معروف و نهی از منکر نمود... (تبیان، 1361) ... اشاعه ی فحشاء از بزرگترین گناهان کبیره است و هیچ کس حق ندارد هتک حرمت مسلمان و نقدی از ضوابط شرعیه نماید و فقط باید به وظیفه ی نهی از منکر به نحوی که در اسلام مقرر است عمل نمایند... (همان) ... باب امر به معروف و نهی از منکر از وجهه ی رحمت رحیمیه است، پس امر به معروف و ناهی از لازم است که به قلب خود از رحمت رحیمیه بچشاند و نظرش در امر و نهی، خودنمایی و خودفروشی و تحمیل امر و نهی خود نباشد زیرا که اگر با این نظر مشی کند، منظور از امر به معروف و نهی از منکر که حصول سعادت عباد و اجرای احکام الله در بلاد است، حاصل نشود (خمینی، 1370)

5. استفاده صحیح از ابزارها و کیفیت بخشی نقش رسانه های تبلیغی:

بهره گیری مشروع از ابزار تبلیغ، وظیفه ی سنگینی است که به دور رکن مهم در شخصیت مبلغ دینی نیازمند است: اولاً آگاهی و اطلاع وسیعی می خواهد. (رکن آگاهی) ثانیاً قدرت و امکان می طلبد (رکن قدرت و توانایی و امکان عمل) امکان دست یابی به قدرت از نظر فقهای شیعه به عنوان شرط وجود در امر به معروف و نهی از منکر تلقی

می شود نه شرط وجوب یعنی آن که باید امکان قدرت را به دست آورد (نورپورتال، 1337) کیفیت بخشی به نقش رسانه های ارتباطی و تبلیغی، خود از عوامل مهم در بهره گیری از این ابزارهای مؤثر است. بدیهی آن که این گونه وسایل ارتباط جمعی باید به گونه ای عمل کنند که زمینه های تحریک تمایلات نفسانی در سطوح مختلف مردم بوجود نیاید و برای تحقق این مهم لازم است که هر چه بیشتر رسانه های جمعی و ارتباطی تحت کنترل و ارزشیابی مستمر و نظارت نخبگان امور تربیتی و مذهبی قرار گیرند تا از ظرفیت های موجود این رسانه ها حداکثر بهره برداری به عمل آید.

6. شیوه شناسی و روش های تبلیغی مؤثر:

طبیعی است که بهره گیری از شیوه های انسانی، الهی و مشروع و سازگار با اندیشه-ی ناب اسلامی می تواند تأثیر بسزای در تحقق و گسترش فریضه ی الهی امر به معروف و نهی از منکر داشته باشد. چنان که توصیه ی پیامبر اکرم و سایر ائمه ی اطهار (علیهم السلام) نیز تأکید بر روش های اصولی بود، آنجا که «معاذبن جبل» را برای هدایت و دعوت مردم یمن گسیل می داشت فرمودند: یا معاذ یَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ، بَشِّرْ وَلَا تُنْفِرْ، ای معاذ سهیل بگیر و سخت گیری مکن، بشارت ده و نفرت و بیزاری از اسلام ایجاد مکن. همه ی امامان شیعه بویژه امام حسین (علیه السلام) نیز پیوسته از روشهای مهم تبلیغ در اسلام که عبارت از: تبشیر و تذبیر و پرهیز از تنغیر است با بهترین شیوه بهره می گرفتند. (مطهری) سیره ی ائمه ی معصومین (علیهم السلام) در تبلیغ آن بد که به طور عمده نظارت اجتماعی رسمی و غیررسمی خود را از طریق ابلاغ و آموزش آموزه های دینی و تبیین ارزشهای الهی و انسانی و درونی کردن آنها به مرحله ی اجرا درآورد تا در جامعه ی اسلامی تحولی ساختاری ایجاد شود و در این مسیر همواره در برخورد با ناهنجاریهای اجتماعی، روشی آموزشی و تربیتی، هدایت گرانه دل سوزانه، آزادمنشانه و مهربانانه داشتند (اکبریزادگان، 1382).

الف: روش برخورد مستقیم و غیرمستقیم: امر به معروف و نهی از منکر شیوه شناسی قابل تصور در دو نوع شیوه است که: یکی روش مستقیم و دیگری روش غیرمستقیم و غالباً روش غیرمستقیم کار سازتر است، روش مستقیم همان تبلیغ ظاهری به وسیله ی گفتار و امثال آن می باشد، روش غیرمستقیم آن است که عامل باید خود عامل به آن چه معتقد است باشد. (مرکز تحقیقات اسلامی، 1372) چنان چه در حدیث آمده است: كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِغَيْرِ اَلْسِنَتِكُمْ، مردم را به غیر زبانتان به سوی حق دعوت کنید. (وسایل الشیعه، ج 11، ص 194). قابل توجه است که در برخوردها باید روش و متد رویارویی را شناخت، به خصوص آنکه در مسایل تربیتی و روان شناختی باید روان شناسی صحیح تربیتی را ملحوظ داشت تا تلاشهای سازنده به نتیجه رسد. ب: روش دادن شخصیت و جلب اعتماد: چنان چه امر و ناهی بتواند ابتدا به شخصیت افراد احترام گذارد و با ظرافت خاص در جذب آنها مهارت خود را نشان دهد، مردم به سوی او جلب خواهند شد. در همین رابطه حضرت امیر (علیه السلام) می فرمایند: قُلُوبُ الرَّجَالِ وَ حَشِيَّةُ فَمَنْ تَأَلَّفَهَا أَقْبَلَتْ عَلَيْهِ. دل های مردم وحشی است، پس هرکس که آن قلوب را جذب کند به او روی خواهند آورد. 35ج: روشهای برخورد متناسب با ظرفیت مخاطب: یعنی با هرکس به اندازه ی فهم و ادراک او سخن گفت نه کمتر و نه بیشتر، چنانچه رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) نیز فرموده اند: اَنَا مَعَاشِرَ الْاَنْبِيَاءِ اُمِرْنَا اَنْ نُكَلِّمَ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ (اصول کافی، ج 1، ص 27، حدیث شماره 15)د: روش توجه به ظرفیت های روانی: وضعیت مخاطب و توجه به جهات عاطفی او زمینه را برای پذیرش امر و نهی هموار می سازد. چنان چه

امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمودند: «إِنَّ لِلْقُلُوبِ شَهْوَةً وَإِقْبَالًَ وَإِدْبَاراً فَاتُوهَا مِنْ قَبْلِ شَهْوَتِهَا وَإِقْبَالَهَا فَإِنَّ الْقَلْبَ إِذَا أُكْرِهَ عَمِيَ (نهج البلاغه، قصارالحکم، حدیث شماره 184)» همانا قلوب، برای قبول نمودن نصیحت، روی آوردنی و پشت کردنی دارند، پس در مواقع پذیرش آنها را دریابید، زیرا اگر قلوب نسبت به چیزی اکره داشته باشند، در آن مورد کور بوده، چیزی را نمی بینند. یا در جای دیگری می فرمایند: انَّ لِلْقُلُوبِ اِقْبَالًَ وَاِدْبَاراً فَاِذَا اَقْبَلَتْ فَاحْمَلُوْهَا عَلٰی التَّوَاْفِلِ وَاِذَا اَدْبَرَتْ فَاقْتَصِرُوْا بِهَا عَلٰی الْفَرَاغِ (نهج البلاغه، قصارالحکم، حدیث شماره 304) همان برای قلوب اقبال و ادیاری هست، هرگاه قلب حالت پذیرش دارد، می تواند او را به انجام مستحبات و ادار کنید ولی هرگاه حالت آمادگی نداشت فقط به انجام واجبات اکتفا کنید. خ: روش برخورد مؤدبانه: سخن گفتن و نصیحت کردن چنان چه از دایره ی ادب و نزاکت خارج شود چه بسا اثرات سویی خواهد داشت ما مأموریم به برخورد صحیح و منطقی، چنان چه خدای کریم می فرماید: ادفع بالتی هی احسن... 39 و یا در آیات 34 سوره ی فصلت، 10 سوره ی مزمل، 63 سوره ی فرقان و 18 و 19 سوره ی نازعات نیز به همین مهم تأکید شده است. بنابراین راهنمایی مخاطب با شیوه ی ذکر جنبه های عقلی یا حکمت و یادآوری جنبه های عاطفی یا موعظه و استفاده از شیوه های مناظره علمی گوناگون می تواند تأثیرات به سزایی داشته باشد. (اشتهاردی، 1372).

هز روش بهره گیری از شیوه های زیربنایی: قابل توجه است که در مبحث شیوه شناسی در مسأله ی نظارت عمومی جامعه در قالب امر به معروف و نهی از منکر بهره مندی از شیوه های روبنایی و بویژه، زیربنایی بسیار قابل توصیه است. در شیوه های روبنایی کنترل ظاهر جامعه و امر به معروف و نهی از منکر زبانی مورد توجه قرار می گیرد اما در شیوه های زیربنایی توجه به ساختارهای اجتماعی جامعه مدنظر است. بنابراین برنامه ریزی فرهنگی از جهتی و برنامه ریزی های اقتصادی از جهت دیگر می-تواند زمینه های مناسبی را برای تحقق اهداف امر و نهی به وجود آورد. یکی: تربیت خانوادگی و تربیت صحیح فرزندان دوم: رعایت معیارهای جاذبه و دافعه یا جذب و دفع صحیح، عقلانی و مشروع سوم: کنترل غریزه جنسی با ازدواج (همان: صفحات 266 تا 279).

و: شیوه ی تشویق و اهدای جایزه: در جذب مخاطبین نوجوان به خصوص این شیوه بسیار کار گشا و سازنده است. به عنوان مثال به خاطر ای از زندگانی شهید بزرگوار مرحوم آیه الله سعیدی اشاره می کنیم: گفته شده است که وی در پایگاه بسیج موسی بن جعفر (علیها السلام) جوانان و نوجوانان را برای امر به معروف و نهی از منکر بسیج می کرد. برنامه ی او در این امر الهی به این صورت بود که هر نوجوان و جوان در طول روز و یا هفته، مواردی را که به امر به معروف و نهی از منکر می پرداخت، بر صفحه ی کاغذ می نوشت و به نزد مرحوم سعیدی می برد تا ضمن رهنمودهای لازم، گزارش کار خود را نیز تقدیم او نماید... آن بزرگوار در بسیاری از موارد ضمن تقدیر از این نوجوانان و جوانان به آنان جایزه می داد و تکریم می نمود (ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر، 1376).

7. اصلاح ساختارها و راه کارهای ایجابی و سلبی:

دگرگون سازی و اصلاح ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و اقتصادی جامعه براساس آموزه های اسلامی می تواند از اساسی ترین راه کارها تحقق امر و نهی الهی به حساب آید. فقهای بزرگ اسلام معتقدند که در تحقق این فریضه ی الهی، آحاد مردم موظفند که از جایگاه قدرت جلوی زشتی ها را بگیرند. لکن آن بخش های حساس اجرای این فرمان الهی مانند ضرب و جرح به دست هیأت حاکمه است و بخش های اعتراض آمیز آمرانه ی آن به

عهده عزم ملی است... و نیز این فریضه با حدّ و تعذیر فرق جوهری دارد، در امر به معروف به انجام کار فرمان می دهند و در نهی از منکر، جلوی کار زشت را می گیرند و به عامل می گویند: این کار خوب را انجام بده یا فلان کار بد را نکن، ولی در حدّ و تعذیر، شخصی بزهکار را تنبیه می کنند که چرا فلان کار قبیح را مرتکب شدی؟ از این رو چنین کاری به عهده ی مسئولان قضایی شرعی است، برخلاف امر به معروف و نهی از منکر که وظیفه ی همگان است... لذا این کار یک عزم ملی می طلبد (جوادی آملی، 1381).

چهار اصل فراموش شده در فریضه نهی از منکر در دانشگاه ها:

آنچه به عنوان فریضه امر به معروف و نهی از منکر در ذهن بسیاری از دانش آموزان و دانشجویان، حتی بعضی از اساتید و حتی مومنین جا افتاده است، آنست که این مسئله یک کار بیهوده و بی کاربرد در عصر امروزی است، ولی این اعتقادی بر پایه ی جهل است. اگر به مصالح انجام و مفساد ترک آن واقف گردیم دیگر اینگونه نخواهیم اندیشید، البته ناگزیریم برای رسیدن به این شرایط مطلوب، موقعیت موجود را بشناسیم و براساس اقتضای زمان خود، یک سری شیوه های کاربردی را براساس اصول و مبانی اصیل اسلامی به کار بندیم. پیش از اشاره به برخی از شیوه های کاربردی امروزی، به چند اصل مهم در انجام امر به معروف و نهی از منکر اشاره می کنیم، به این امید که ما را به اتخاذ شیوه های مناسب کاربردی، رهنمون گرداند.

1. شناخت موقعیت و شرایط مخاطب:

متأسفانه در بسیاری از موارد، وقتی با افرادی که به تلقی ما، اندیشه ای غیر از اعتقادات ما و رفتاری غیر از منش ما را پذیرفته اند، مواجه می شویم، دچار احساسات شده و گفتار و کردار آنها را ناشی عناد و لجاجت تصور کنیم. چه نیکوست که اندکی بیندیشیم و خود را به جای آنها قرار داده و فکر کنیم، زیرا اگر ما هم شرایط سنی، محیط خانوادگی، اجتماعی، تحصیلی و... آنها را داشتیم، آیا مثل آنها نمی اندیشیم؟ بنابراین، باید از شتاب در قضاوت و داوری درباره مردم بپرهیزیم و معیار سنجش افراد را محیط و طرز تفکر آنها قرار دهیم، آنگاه با رعایت مصلحت و روش مناسب و متناسب با موقعیت و سن او به درمان و اصلاح وی پردازیم.

پیام رسان (آمر و ناهی) باید مخاطب خود را بشناسد، روحیات، گرایش ها، حساسیت های سنی، گروهی، شغلی و سیاسی او را با دقت مورد نظر قرار دهد. انتخاب شیوه امر و نهی، کلمات، تعبیر، کیفیت محتوا و روش بیان باید براساس روانشناسی مخاطب باشد. ممکن است با یکی صحبت ابتدائی و اندک کافی باشد و با دیگری سخن استدلالی ضروری به نظر برسد. یکی را با زبان احساس باید سخن گفت و با دیگری بوسیله داستان و... صحبت کرد. ناصح واقعی کسی است که با هر کس به اندازه ظرفیت اندیشه او صحبت کند، کسانی در امر به معروف و نهی از منکر موفقند که تمام شرایط زمانی و مکانی و روانی و اجتماعی را در نظر بگیرد تا کلامش بیشتر اثر کند.

2. هماهنگی و برنامه ریزی:

امروزه نوع ارتباط در جامعه بویژه در مراکز علمی و آموزشی با گذشته بسیار متفاوت شده است، دشمنان هم برای مقابله با دین، تهاجم برنامه ریزی شده ای دارند. برای مقابله با این هجوم هم باید با برنامه ریزی عمل کرد.

هماهنگی میان ارگانها و نهادهای مختلف و مراکز تربیتی و فرهنگ ساز ضروری است و گرنه تلاش دراز مدت گروهی با یک برنامه دیگر خنثی می شود و زحمات بر باد می رود.

3. شناخت ریشه معروف و ناهی و قطع آن:

خطاها و مفسد و منکرات اجتماعی، گاهی ریشه هایی دارد که از چشم پنهان است و ما شاخ و برگهای آن را می بینیم. بدون شناخت و قطع ریشه، مبارزه با شاخ و برگ بی اثر است و مبارزه با معلول بجای مبارزه با علت اشتباه است. البته این به آن معنا نیست که کاری با معلول ها و شاخ و برگها نداشته باشیم، بلکه هدف عمده را باید قطع ریشه ها بدانیم.

مطمئنا در شرایط کنونی مبارزه با تهیه و تولید کنندگان ابزارها و عوامل جرم بهتر بوده و اولویت بیشتری نسبت به مبارزه با برخی مجرمین خود می باشد. به طور نمونه، باید به جای برخورد با دانشجوی خاطی توجه ویژه ای به مبارزه با توزیع و تهیه کننده این خطاها داشته باشیم

4. ارائه جایگزین:

اما اصل آخری که در این مقاله مختصر به آن اشاره خواهیم کرد بحث بسیار مهم ارائه جایگزین است، کارشناسان تربیتی می گویند اگر می خواهید فرزندانمان کار خاصی را انجام ندهند، تنها با گفتن نکن، دست نزن، فضولی نکن، با او برخورد نکنید، چرا که اینگونه برخوردها علاوه بر عدم موفقیت، موجب مشکلات دیگری در روان کودک خواهد شد. بلکه برای اصلاح او، چند راه مناسب و سرگرمی صحیح را در اختیارش بگذارید تا از راه غلط به عمل مفید سرگرم شود. در امر به معروف و مخصوصا نهی از منکر ارائه این جایگزین بسیار ضروری به نظر میرسد، و مطمئنا مخاطب ما اگر راه دیگری را پیدا کند که مناسب است با رغبت بیشتری عمل منکر را ترک خواهد کرد.

مؤثرترین راهکارهای عملی (کاربردی) جهت انجام بهینه سازی امر به معروف و نهی از منکر در دانشگاه ها:

هدف عمده و اساسی در امر به معروف و نهی از منکر محقق شدن معروف و زدوده شدن منکر است. برای نیل به این هدف به نظر می رسد که باید به دنبال بهترین و مؤثرترین راهکارها و شیوه های عملی بوده باشیم که در این راستا موارد زیر پیشنهاد می گردد:

1- آگاهی بخشیدن:

یکی از مهم ترین عوامل هدایت انسان، شناختن حقائق است. با آگاهی بخشیدن می توان زمینه های گناه را کاهش داد. بسیاری کسانی که از آثار و خطرات خلاف خود آگاهی لازم را ندارند و به مجرد اینکه از آن خطرات و زیانها آگاه شوند آن را رها می کنند. اطلاع رسانی و آگاهی بخشی در مورد خطرات و آسیبهای اعمال منکر که دامن گیر فرد و جامعه می شود، مهم ترین عامل بازدارنده ای است که به عنوان اقدام پیشگیرانه از ادامه انجام خلاف فرد را بازداشته و تذکر و نصیحت را نیز موثر می نماید. بسیاری از اوامر و نواهی براساس منطق دلیل است که اگر آنها را برای مردم بیان کنیم زودتر به نتیجه می رسیم.

1 - تدریجی بودن:

مرحله ای بودن و تدریجی بودن از سنت های خداوند متعال در خلقت و افعال بعثت انبیاء و قانون گذاری و تشریح است. خدا به پیامبر فرمان داد تا از نهی حرامات بزرگ و امر به فرائض بزرگ شروع کند. سپس به تدریج به سایر احکام بپردازد. این توقع نابجایی است که انتظار داشته باشیم کسانی را که در گرداب منکرات غلطیده اند به یکباره از گرداب در آوریم و از آنها سلمان یا ابوذر زمان بسازیم.

2 - روش های غیر مستقیم:

گاه امر به معروف و نهی از منکر اثر می بخشد که مستقیماً با مخاطب گفتگو شود، اما مواردی نیز هستند که شرایط زمانی یا مکانی اشخاص مورد خطاب اقتضا نمی کند مخاطب به طور مستقیم امر و نهی شود و شاید اثر منفی داشته باشد، لذا در این گونه موارد باید از شیوه خطاب (غیر مستقیم) استفاده کرد.

توجه به آموزشهای ظریف و غیر مستقیم در رفتار بزرگان دین ما نیز دارای منزلتی والاست. امامان ما گاه برای تعلیم مسائل به دیگران از مثالها بهره می گرفتند. گاه آموزشهایی را در قالب دعاهایی را که خود می خواندند، می داده اند و گاه این درسها را با عمل خویش بیان می کردند.

استاد مطهری درباره یکی از روشهای غیر مستقیم در امر به معروف و نهی از منکر می فرماید: « شما اگر بخواهید به شکل غیر مستقیم امر به معروف و نهی از منکر بکنید یکس از راه های آن این است که خودتان صالح و با تقوا باشید، وقتی خودتان اینطور بودید مجسمه ای خواهید بود از امر به معروف و نهی از منکر، هیچ چیز بشر را بیشتر از عمل تحت تاثیر قرار نمی دهد. » (حماسه حسینی، ج 2، ص 106).

تکرار و تلقین کردن:

روش تکرار و تلقین بر قبول آگاهانه و آزادانه همراه با دریافت اطلاعات جانبی حول محور و موضوع مورد قبول بنا شده است و آمیزه ای است از علم و احساس. در قرآن کریم داستان سجده فرشتگان بر آدم و انکار ابلیس، داستان حضرت موسی و فرعون، تکرار شدن آیات در سوره الرحمن و . . همه بر اساس حکمت الهی و همین روش استوار است. لذا باید به کسانی که گرفتار گناه شده اند تذکر داد و به آنها تلقین نمود که می توان از چنگال گناه فرار کرد. از طرفی انسان به قدری فراموش کار است که تذکر گاه به گاه نیز برای او کافی نیست. لذا در قرآن می خوانیم که: « خدا را زیاد یاد کنید. » (انفال / 45).

3 - استفاده از هنر:

منظور از شیوه هنری در امر به معروف و نهی از منکر آن است که در بسیاری موارد می توان با استفاده مثبت از هنر، ارزش های الهی را تبلیغ کرد و راه ها و روش های نفوذ و رسوخ منکر در زندگی و اجتماع را به افراد یادآور شد. می توان از راه ساختن فیلم، قصه گوئی، سرود، شعر و . معروف و منکر را بشناسانیم و خطر آلوده شدن به مفسد و پیمودن راه فساد و ضد آن را یادآور گردیم

4 - از خوبی هم گفتن

در انتقاد و نهی کردن، تنها نقطه ضعف را نباید مطرح کرد، به خوبیها نیز باید اشاره نمود. هنگام نهی از منکر، ابتدا نقاط قوت را باید بازگو کرد و سپس تذکر دهیم که مثلا کسی که این کمالات را دارد چرا این منکر را انجام می دهد!؟

5 - شیوه تغافل:

یکی از زمینه های انجام خلاف آن است که انسان احساس کند، در جامعه آبرو و کرامت ندارد، عذرش پذیرفته نمی شود و کسی به سخن او اعتنا نمی کند. در اینصورت احساس حقارت و بی آبرویی او را به هر گناهی می کشاند. در دستورات اسلامی توصیه شده است، گاهی باید انسان خود را به غفلت بزند و تظاهر کند. به این معنا که من متوجه اشتباه تو نشده ام، تا از این طریق کرامت و شخصیت افراد شکسته نشود و حریم ها حفظ گردد.

6 - عیبا را یکجا نگفتن:

در نهی از منکر و انتقاد، سعی کنیم که طرف را به رگبار نبندیم. اگر به فردی درباره موضوعی تذکر می دهیم نباید به گوئیم که: « در درس عقب افتاده ای، آداب معاشرت را بلد نیستی، لباس هایت را نشسته ای و... » این گونه نهی از منکر برای بسیاری از افراد قابل تحمل نیست. اسلام در مدت بیست و سه سال دستورات خودش را به مردم اعلام کرد.

9. شیوه ایجاد محبت:

عشق و محبت، بهترین زمینه و انگیزه برای امر به معروف و نهی از منکر است. در بخش مهمی از قرآن، خداوند نعمتهای خود را می شمارد تا عشق انسان نسبت به خود زیاد کند. کسی که می خواهد دیگری را به معروف و نیکی سفارش کند و از کار بدی باز دارد، بهترین راه آن است که با بیان و یاد نعمتها و الطاف الهی ابتدا او را عاشق کند، در آن صورت، عاشق تسلیم انجام فرامین است. از شیوه های مهم و مؤثر در امر به معروف و نهی از منکر، نرمخویی و محبت است؛ خصلتی که موفقیت پیامبر(ص) بنا به تصریح قرآن کریم موهون آن بوده است.

10. شیوه آسان سازی:

گاهی افراد گناهکار خیال می کنند که ترک گناه و یا انجام فلان کار خوب بر ایشان مشکل است. یکی از شیوه های امر به معروف و نهی از منکر آن است که ما کار را امکان پذیر و شدنی قلمداد کنیم و به مردم بگوئیم که: «انجام دادن خوبیها و انجام ندادن بدیها کار چندان سخت و غیر ممکن نیست».

11. شیوه الگو سازی:

معرفی الگو برای جذب به خوبی ها و ترک بدیها و منکرات بسیار مؤثر خواهد بود. هم باید با رفتار پسندیده الگوی دیگران بود و هم با تقدیر و تشویق الگوهای شایسته زمینه جذب دیگران را فراهم آورد. کسی که در جایگاه الگویی قرار گرفت رفتارها و گفتارهایش برای دیگران حجت می شود. لذا باید سعی گردد شایستگی های گفتاری و رفتاری الگوهای جوانان هر چه بیشتر مطرح گردد(امر به معروف و نهی از منکر، 1383)

12. شیوه عملی:

اولین و مؤثرترین شیوه در امر به معروف و نهی از منکر تبلیغ عملی است. یکی از مهمترین عوامل موفقیت پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع) در ترویج و گسترش مکتب، توجه به این شیوه بوده است. پیامبر اکرم (ص) در اغلب کارها از قبیل کندن خندق، ساختن مسجد و برنامه های فرهنگی و اجتماعی و... قبل از اینکه دیگران را تشویق به این کار کند خود پیشقدم می شد، همچنانکه امامان معصوم (ع) به این طریق عمل می کردند.

13. احترام به شخصیت افراد:

دومین اصلی که در تأثیر امر به معروف و نهی از منکر در خور توجه است، احترام به شخصیت افراد می باشد. مرتکبان منکر تا وقتی که متجاهر به گناه نشده اند، و به طور آشکار خود را نیالوده اند محترمند و نباید به هتک حرمت آنها پرداخت.

14. تشویق به ارزشها:

یکی از امتیازات مکاتب الهی تشویق به خوبی ها و ارزشهاست. پیامبر مکرم اسلام (ص) از عامل تشویق در جهت پیشبرد اهداف استفاده های زیادی می کرد. برای کسانی که دو رکعت نماز برای خدا می خواندند جایزه تعیین می کرد. (20) پست های حساس سیاسی، فرهنگی و نظامی را به افراد لایقی می سپرد و به این ترتیب، امت را به نیکی و پاکی دعوت می فرمود. برای نمونه اسامه بن زید هجده ساله را به عنوان فرمانده لشکر منصوب فرمود و...

15. ایجاد فضای امر و نهی:

شکی در این مسئله نیست که محیط هر چند نقش زیربنایی ندارد ولی در پرورش فضایل و رذایل نقش اساسی دارد. رسالت انبیا نیز مبتنی بر این اصل بود که محیط را به گونه ای آماده سازند تا خود مردم عدالت را بر پادارند: "لیقوم الناس بالقسط". (21) بنابراین پیامبر اکرم (ص) می فرماید: "کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته"

16. برنامه های درسی متناسب:

گنجاندن واحد درسی، تحت عنوان راهنمای زندگی فردی و اجتماعی با محتوای غیر مستقیم از امر به معروف و نهی از منکر و آموزش مستقیم و مستمر آن در طول تحصیل از ابتدایی تا مقاطع بالای تحصیلات تکمیلی به دانش آموزان و دانشجویان.

17 دوره های آموزشی:

گذاشتن دوره های آموزش ضمن قبل و ضمن خدمت برای عاملان و تصمیم گیران در جهت اجرای امر به معروف و نهی از منکر به صورت کاملاً علمی و با زمینه های تعلیمات اسلامی.

18. برخورد عملی با مرتکبان منکر:

به طور کلی اگر در کنار شیوه های گذشته این شیوه را مد نظر نداشته باشیم بدون شک امر به معروف و نهی از منکر بی نتیجه خواهد ماند.

عوامل زمینه ساز، جهت اجرای مناسب امر به معروف و نهی از منکر:

نقش نهاد خانواده:

تدابیر عملی در این خصوص عبارتند از: توجیه و آموزش خانواده هاتقویت باورها و اعتقادات دینی و تأیید و تشویق نوجوانان و جوانان استفاده از شیوه های تبلیغی مؤثر معرفی الگوهای اسلامی و تشویق و تجلیل از ممتازین در احیای این فریضه.

نقش نهاد آموزش و مراکز علمی:

در این خصوص می توان به راه کارهای زیر اشاره نمود: برگزاری نشستهای علمی در مراکز آموزشی با هدف تقویت روحیه ی اعتماد به نفس و عزت نفس در بین پسران و دختران جوان، جلوگیری از تکالیف تحمیلی توأم با خشونت و بد رفتاری در مراکز آموزشی، آموزش کیفیت و شیوه های صحیح نهادینه کردن ارزشهای الهی در خانواده، در محیط کار و آموزش در مراکز تفریح و ورزش پرهیز از تحمیل عقاید و ارزشها بدون استدلال و رعایت شخصیت و حقوق الهی جوانان در جهت فراهم آوردن فضایی علمی و صمیمی آموزش و توجیه متخصصان و فعالان در عرصه ی تهیه ی برنامه های کلان توسعه اجتماعی، ضرورت وجود یک برنامه ی جامع فرهنگی و ...

نقش نهاد اقتصادی:

هم سویی همه ی دستگاه های اقتصادی ذیربط در ارایه ی محصولات و مدل های بومی که موجب تحکیم و تثبیت این فریضه ی الهی در عرضه ی فرآورده های اقتصادی بومی می باشد. بررسی آثار و پیامدهای مثبت و منفی پروژه های اقتصادی و برنامه های کلان توسعه بر فرهنگ عمومی، انعکاس مناسب و مستمر اخبار و گزارش های اقتصادی و میزان تأثیر آنها بر ایجاد ناهنجاریهای اجتماعی به توده های مردم از طریق رسانه ها و تحلیل ریشه ای این مسایل و ارایه راه کارهای مقابله با توسعه ی انحرافات اجتماعی و اخلاقی جامعه، تجلیل و تشویق از اشخاص حقیقی و حقوقی در عرصه ی مسایل اقتصادی که متناسب با ارزشهای اسلامی جامعه و تحقق عینی این فریضه ی الهی حرکت می کنند. برنامه ریزی، اولویت بندی و برخورد با متخلفین که طرحها و تولیدات اقتصادی آنان اثرات مخربی بر فرهنگ عمومی جامعه و کم رنگ کردن این فریضه ی الهی در بر دارد (تولیدکنندگان، توزیع کنندگان و...) ممنوعیت تولید و عرضه ی تولیداتی که مروج مفساد اجتماعی است مثل تولید و عرضه ی البسه ی غیراسلامی و ترویج-کننده فساد اخلاقی و ابتذال، ممنوعیت از استفاده عکس ها، تصاویر، نقش ها و طرحهای مروج بی بند و باری در تولیدات اقتصادی و... انتشار نشریات اختصاصی در مراکز و نهادهای اقتصادی با گرایش فرهنگی و دینی برای تلاش در جهت جامعه پذیری و فرهنگ سازی مدل های توسعه اقتصادی با مبانی و روشهای اسلامی.

توجه به نقش رسانه های ارتباط جمعی:

برخی مسایل قابل توجه در این راستا عبارتند از: انجام هماهنگی های لازم رسانه های ارتباط جمعی با یکدیگر جهت تقویت این فریضه ی الهی، ارایه و تبلیغ چهره های موفق و الگو، معرفی مراکز علمی موفق، تهیه ی فیلم ها و برنامه های مستند از نحوه ی تأثیرات مثبت انجام این فریضه ی الهی ارایه دیدگاههای واحد و ایجاد وحد رویه در این خصوص ارایه ی شعارها و ضرب المثل های مثبت تهییج احساسات عمومی مردم نسبت به پاس داشت ارزشها توجه به فعالیت های ویرانگر دشمن و مسأله ی تهاجم فرهنگی، ایجاد پوشش رسانه ای مناسب به منظور رفع مظاهر غیراسلامی از محیط جامعه اسلامی، تشریح و تثبیت تواناییهای بالقوه و بالفعل نسل جوان در پاس داشت این فریضه ی الهی، تبیین جایگاه والای این فریضه در فرهنگ اسلامی، ترغیب مردم و مدیران نظام به ایفای نقش فعال در به سازی معنوی محیط کار و جامعه، انعکاس اخبار مستمر و صحیح پیرامون گزارش های ناهنجاریها و انحرافات اجتماعی و اخلاقی و ریشه یابی آنها در فرهنگ غربی و هشدار به آحاد جامعه ی اسلامی، تهیه مقدمات و برگزاری مناظرات علمی، فرهنگی و هنری بین کارشناسان با گرایشات مختلف و فراگیر کردن فرهنگ نقد و بررسی درخصوص اجرای این فریضه ی الهی، آموزش مراحل و کیفیت امر به معروف و نهی از منکر، توصیه و انتقال مفاهیم، ارزش ها و ضوابط اسلامی با روشهای علمی و جذاب هنری به توده های مردم، تقبیح مدگرایی افراطی و تشریح آثار و پیامدهای فرهنگی و اجتماعی آن و...

نقش سیاست گذاران امور فرهنگی:

راهکارهای مهم در این خصوص عبارتند از: اصلاح نگرش مسئولین فرهنگی و هنری کشور نسبت به انجام این فریضه ی الهی منطبق با معیارهای اسلامی، ایجاد استراتژی واحد فرهنگی و هماهنگی کامل بین نهادهای فرهنگی جامعه، ایجاد تحولات ساختاری شگرفی در جهت رسیدن به آرمانهای اسلامی.

راهکارهای سلبی و بازدارنده:

طبیعی است که در راستای اجرای این فریضه ی الهی موانعی چه در داخل و فرهنگی خودی و چه در خارج و از سوی فرهنگ بیگانگان وجود دارد که می توان به راه کارهای زیر اشاره نمود: توجه به نقش فراگیر و حساس مطالب منتشر شده از سوی رسانه ها و تأثیر آن بر فرهنگ عمومی، تحقیق و کشف شیوه های کنترل نسبت به فرهنگ های مبتذل در حیطه ی نظارت، توجه بیشتر به مناطق آلوده و حساس از نظر رواج ابتدال و مسایل غیراخلاقی، دسته بندی متخلفین و برنامه ریزی برخورد و اولویت بندی در برخوردهای سلبی تحریم و ممنوعیت، کنترل و ایجاد مانع برای فعالیت های منفی، مخرب و ضد فرهنگی، تشکیل شبکه ی نظارت مردمی و تصویب قوانین لازم برای پشتیبانی از آمران و ناهیان در عرصه ی عمل، برخورد قانونی با عناصر، عوامل و مروجین اصلی منکرات در جامعه.

پیشنهاد انجام طرحهای پژوهشی و کاربردی:

الف: عوامل اثرگذار: 1. بررسی میزان تأثیرات فرهنگ خانواده و تربیت خانوادگی 2. بررسی میزان تأثیر عوامل محیطی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی 3. بررسی میزان تأثیر سیستم آموزشی و تربیتی (رسمی یا غیررسمی)، فرهنگی و مذهبی (مدارس دینی، مراکز دولتی و دانشگاهها) 4. بررسی میزان تأثیر حوزه ی ارتباطات اجتماعی (دایره ی دوستان، خویشاوندان، همکاران و شهروندان) 5. بررسی میزان تأثیر رسانه های ارتباط جمعی (مطبوعات، رادیو و تلویزیون، کتاب، رسانه های صوتی و تصویری) ب: تحلیل محتوایی مؤلفه های مهم: 1. بررسی پیام های کتاب درسی 2. بررسی نقش تربیتی پیام های امر به معروف و نهی از منکر در نهادهای اجتماعی رسمی و غیررسمی 3. بررسی نقش تربیتی پیام های امر به معروف و نهی از منکر در رسانه های ارتباط جمعی 4. بررسی نقش تربیتی پیام های امر به معروف و نهی از منکر در مجلات و جراید خاص 5. بررسی میزان تأثیر محتوایی و نقش عوامل فرهنگی خاص مذهبی در این پدیده مثل: مؤلفه های فرهنگ عاشورایی، ماه رمضان اعتکاف ها و... 6. بررسی میزان تأثیر محتوایی، پدیده های اجتماعی مثل مدگرایی، مصرف گرایی، غرب زدگی، رقابتهای فردی و اجتماعی، استبداد داخلی، عامل تکنولوژی، سرمایه گذاری، طبقات مرفه و اشراف، نقش تهاجم فرهنگی و... ج: مجاری اثرگذار 1. بررسی نقش مجاری انسانی: روشن فکران وابسته، سازمان های جاسوس دنیا، دانشمندان غربی، میسیونرهای مذهبی غربی تکنوکراتها، مستشاران خارجی، سرمایه داران وابسته و... 2. بررسی نقش مجاری غیرانسانی: روزنامه و مجلات، صدا و سیما، فیلم و تئاتر، ابزار و فرآورده های غربی و...

نتیجه گیری:

تمدن ماشینی بشر عصر حاضر، باوجود پیشرفت های حیرت آور در زمینه بهداشت و درمان بیماری های، به دلیل عدم اتکا به معنویت و اخلاق و دیگر تعلیمات پیامبران در بحرانی از بیماری های جسمی و روحی به سر می برد. از یک طرف، بیماری های حاصل از فحشا و بی عفتی، مواد مخدر و مشروبات الکلی و از طرف دیگر افسردگی و فشار های روحی و روانی ناشی از خودخواهی و فقدان عاطفه و بی تفانگی نسبت دیگران، ارمغان این وضعیت است. تنها راه نجات از این بحران، بازگشت به تعلیمات پیامبران به خصوص در زمینه روابط انسانی است. نمونه بارز این تعلیمات در اسلام اصل امر به معروف و نهی از منکر یا مراقبت جمعی یا پهنای وسیع آن است که ضامن بهداشت و سلامت جسمی و روحی افراد جامعه در ابعاد مختلف است، نقش حکومت و همچنین در راستای آن نهادهای آموزشی و مراکز علمی و فرهنگی در اجرای این فرضیه غیر قابل انکار است. ملت ایران، جامعه ای جوان است و بخش عمده ای از جوانان در دانشگاه به سر می برند، در این جا ضروری است که این فریضه الهی در این بخش از جامعه به ظرافت و دقت تمام مورد توجه قرار گیرد، زیرا این گروه آینده ساز و قشر فعال جامعه را تشکیل می دهد و سعادت جامعه در گرو عملکرد آنان است. لذا توجه به این مهم باید نقش و جایگاه و سیاست های مربوط به آن در دانشگاه ها مورد مطالعه دقیق قرار گیرد و نقص های آن برطرف و بهبود یابد. در کل در بعد فردی، عمل به این فریضه به معنی دوستی، علاقه مندی و عاطفه به سرنوشت دیگران و نفی بر بی تفاوتی ها و در نهایت آرامش روحی و روانی ناشی از این همدلی است، چیزی که بشر امروز، بیش از هر چیزی به آن نیاز دارد.

فهرست منابع:

- اشتهاردی، عبدوس: فرازهایی برجسته از سیره امامان شیعه، دفتر تبلیغات اسلامی قم، 1372، ص 279
- اکبری زادگان، نوروز: عاشورا خروش بیداری، نشر شهید فهمیده، 1382.
- امر به معروف و نهی از منکر، مرکز تحقیقات و پژوهش مع. امر به معروف و نهی از منکر نمسا، انتشارات پرتو واقعه، سال 1383.
- ابویی مهریزی، حسین (1386)، نقش امر به معروف و نهی از منکر در سلامت، ویژه نامه اولین همایش بهداشت در آموزه های پیامبر اعظم (ص) دوره 6
- تبیان، دفتر بیست و یکم، ص 263، 61/11/7
- سایت جهاد دانشگاهی، حسینی و همکاران، (1384) آسیب شناسی امر به معروف و نهی از منکر با نظر به تجارب تاریخی،
- جوادی آملی، آیت الله، شکوفایی عقل در پرتو نهضت حسینی، نشر اسراء، 1381
- خمینی (رحمت الله علیه)، امام: تبیان، امر به معروف و نهی از منکر، دفتر بیست و یکم، مؤسسه نشر آثار امام 1382
- خمینی (رحمة الله) امام: آداب الصلاة، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، چ اول، 1370، ص 273
- دادسرای مبارزه با مواد مخدر: شیوه های صحیح امر به معروف و نهی از منکر، سازمان تبلیغات اسلامی، 1376
- دادسرای مبارزه با مواد مخدر و منکرات: شیوه های صحیح امر به معروف و نهی از منکر، سازمان تبلیغات اسلامی، چ سوم 1376، ص 202
- روضه ی کافی، صفحه 93
- ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر: پیکار با منکر در سیره ی ابرار، چ 2، 1376، صفحات 186 و 185
- طباطبایی، مرحوم علامه محمدحسین: تفسیرالمیزان، ترجمه فارسی، چ 4، ص 156
- کورانی، علی: امر به معروف و نهی از منکر، تهران دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چ 1371، صفحات 5 و 6
- کورانی، علی: امر به معروف و نهی از منکر، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1381
- مرکز تحقیقات اسلامی: امر به معروف و نهی از منکر، چ 1372، 2، ص 69
- نهج البلاغه: ترجمه دشتی، خطبه 193 (قاصعه)
- ولایتی علی اکبر (1385)، پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، چاپ سوم، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارج، جلد 2، صص 161-160.